

OSMANLI PADİŞAHLARINI YETİŞTİREN HOCALAR: MUALLİM-İ SULTÂNİLER

Doç. Dr. Murat AKGÜNDÜZ
Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Osmanlı padişahları, şehzadeliğinde kendilerine ders veren hocalarını tahta çıktıklarında “muallim-i sultânî” olarak tayin ederler ve onlara karşı büyük bir saygı gösterirlerdi. Muallim-i sultânîler her türlü devlet işinde padişaha danışmanlık yaparlar ve kendilerine tahsis edilen gelirler ile rahat bir hayat sürerlerdi. Padişaktan her konuda destek alan bazı muallim-i sultânîler, ilmiye mensuplarının azil ve tayinlerine de karışarak Şeyhülislâm'ın yetki sahasına girerlerdi. Sultan III. Murad'ın hocası Sadeddin Efendi, Sultan II. Osman'ın hocası Ömer Efendi ve Sultan II. Mustafa'nın hocası Feyzullah Efendi, devlet idaresinde geniş yetkiler kazanmışlardır. XVIII. asır başlarından itibaren resmen muallim-i sultânî tayin edilmemiştir. Son olarak Sultan Abdülaziz, bu unvanı hocası Hasan Fehmi Efendi'ye tevcih etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muallim-i sultânî, ilmiye, Osmanlı Devleti.

ABSTRACT

The Teachers of the Ottoman Sultans: Muallim-i Sultani

When the Ottoman sultans ascended the throne, they appointed the teachers who had instructed them when they were princes as muallim-i sultani and they paid outmost respect towards them. These teachers were advisors to the sultans in all governmental affairs. They pursued a comfortable life with the salary paid to them. Some of these scholars who were given every support by the sultans, they interfered the business of Shaykh al-Islam by appointing and firing learned men. Sadeddin Efendi, the teacher of Sultan Murad III; Ömer Efendi, the teacher of Sultan Osman II; Feyzullah Efendi, the teacher of Sultan Mustafa II were in a powerfull position in the administration. Since the beginning of the XVIIIth century, the title of muallim-i sultani officially was not given to any person. Finally Sultan Abdulaziz gave this honorary title to his teacher Hasan Fehmi Efendi.

Key Words: Muallim-i Sultani, Shaykh al-Islam, Sultan Abdulaziz.

Tarih boyunca hükümdarların yetişmesinde büyük rolü olan hocalara rastlanabilir. Makedonyalı Büyük İskender'e çocukluğundan itibaren hocalık yapan Aristo'nun adı bugün hâlâ takdir hisleriyle anılmaktadır. İslâm tarihinde de Emevîler döneminden itibaren sarayda halifelerin çocuklarına hocalık yapan muallimler görev almıştır. Osmanlı Devleti'nde ise padişah hocalığı, ilmiye teşkilatı içinde önemli bir makam haline gelmiştir. Osmanlı padişahları, şehzadelikleri

esnasında kendilerine hocalık yapan ulemâdan bir zâtı tahta çıktıklarında “mualim-i sultânî” unvanıyla tayin ederlerdi. Eğer hocası tahta geçmeden öldüyse padişah, ulemâ arasından kendisine bir hoca seçerdi. “Hünkâr hocası”, “hâce-i pâdişâhî”, “hâce-i şehriyârî” gibi sıfatlarla da anılan padişah hocaları, Osmanlı saray teşkilatında ilmiye sınıfına mensup memurlar arasında sayılırdı. Bu makalede, padişah hocalığının târihî gelişimi, devlet teşrîfâtındaki yeri, geliri ve vazifeleri incelenmeye çalışılacaktır.

I. Padişah Hocalığının Târihî Gelişimi

Kaynaklarımızda ilk padişah hocasının Çelebi Mehmed (1413-1421)'e şehzadelğinde ders veren devrin meşhur ulemâsından Sofi Bayezid olduğu zikredilir.¹ Çelebi Mehmed Amasya'da sancak beyi iken hocası Sofi Bayezid'in de desteğiyle kardeşleriyle girdiği hükümdarlık mücadelesini kazanarak Osmanlı tahtına oturmuştu. Bu sebeple Sofi Bayezid, Çelebi Mehmed'in hükümdarlık döneminde büyük bir itibar elde etmişti.² Sofi Bayezid'in 1403 senesinde Çelebi Mehmed tarafından Timur (1336-1405)'a elçi olarak gönderildiği de kaynaklarda zikredilmektedir.³

Fatih Sultan Mehmed (1451-1481)'in şehzadelğinde ve padişahlığı döneminde devrin seçkin ulemâsından oluşan hocalarının olduğu bilinmektedir. Şehzadelığı zamanında İbn-i Temcid (ö. 1451), Mevlânâ Ayas ve Molla Gürânî (ö. 1488) gibi isimlerden ders alan Fatih, hükümdarlığı sırasında kendi isteğiyle seçtiği Sinan Paşa (ö. 1486), Hoca-zâde Muslihiddin Efendi (ö. 893/1487-88), Hatib-zâde Muhyiddin Mehmed Efendi (ö. 901/1495-96) ve Hayreddin Efendi (ö. 880/1475-76) gibi devrin meşhur âlimlerini padişah hocalığına tayin etmişti.⁴

Yavuz Sultan Selim (1512-1520), Trabzon'da sancak beyi iken imamlığını ve musahipliğini yapan Kastamonulu Halîmî Efendi (ö. 1516)'yi, tahta geçtikten sonra günlük 200 akçe ücret ile muallim-i sultânîliğe tayin etmişti.⁵

Padişah hocalığını Sultan III. Murad (1574-1595) ve III. Mehmed (1595-1603) devirlerinde sürdüren Hoca Sadeddin Efendi (1536-1599), Şeyhülislâmlık makamına da yükseldiğinden “câmiu'r-riyâseteyn” unvanıyla anılmıştır. Talebesi olan III. Murad'ın vefatından sonra, yeni padişah III. Mehmed'in hocası Azmî Efendi vefat ettiğinden Hoca Sadeddin Efendi'nin padişah hocalığı devam etmiştir. Cemâziyelâhir 1004/Şubat 1596 tarihinde Hoca Sadeddin Efendi'yi huzuruna çağırarak Sultan III. Mehmed, “Merhûm hüdâvendigâr hocası idiniz, bizim de hocamız ve babamızsınız.” demiş ve kendisine bir adet sof samur, sarık, değerli Hind ve Sind kumaşları ile sikke hediye etmişti.⁶ Bu şekilde iltifatlar ve ihsanlara nâil olan Hoca Sadeddin Efendi devrinde padişah hocalığı, devletin bütün işlerinde görüşü alınan ve ilmiye teşkilatına da mutlak hakim olan bir makam haline gelmiştir.

¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1316, IV, 717; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 145.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 359.

³ Mehmed Neşrî, *Neşrî Tarihi*, haz. Mehmet Altay Köymen, Ankara 1983, I, 197; Solak-zâde Mehmed Hemdemî, *Tarih*, haz. Vahid Çabuk, Ankara 1989, I, 121.

⁴ Süheyl Ünver, *Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul 1946, s. 182-183; Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 145.

⁵ Koca Hüseyin Efendi, *Bedâiü'l-Vekâyi*, Moskova 1961, II, 1024.

⁶ Selânîkî Mustafa Efendi, *Tarih*, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 1999, II, 560-561.

Sultan I. Ahmed (1603-1617)'in hocası Aydınlı Mustafa Efendi (ö. 1607) ve Sultan II. Osman (1618-1622)'in hocası Amasyalı Ömer Efendi (ö. 1630) de padişahlar tarafından büyük itibar görmüşlerdi. Ayrıca Ömer Efendi'ye Sultan II. Osman tarafından Şeyhülislâmlık (meşihat) pâyesi tevcih edilmişti. Sultan IV. Murad (1623-1640) da kardeşi Osman ile beraber Ömer Efendi'den ders almış, babası Sultan I. Ahmed'in vefatından sonra da dârü's-saâde ağalarından tahsil görmüştü.⁷

Sultan İbrahim (1640-1648) devrinde "Cinci Hoca" lakabıyla büyük bir şöret ve nüfuz kazanan Safranbolulu Hüseyin Efendi (ö. 1648), 1054/1644-45 senesinde Anadolu Kadiaskerliği ile beraber padişah hocalığına tayin edilmişti.⁸

Sultan IV. Mehmed (1648-1687) devrinin ilk yarısında, padişah hocalarının ulemâ dışında saray ağalarından tayin edildiği görülmektedir. Şehzadelerin sancağa çıkması uygulaması da terk edildiği için, henüz yedi yaşında tahta çıkan IV. Mehmed'e hocalık yapmak üzere sarayda belli bir tahsil görmüş ağalar arasından seçilen Bilal Ağa (ö. 1656) ve Reyhan Ağa'ya bu görev tevcih edilmişti.

Sultan II. Süleyman (1687-1691), tahta ilk çıktığında Sadâret Kaymakamı Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa (ö. 1691)'nın tavsiyesiyle Süleymaniye Câmii Vâizi Arab-zâde Abdülvehhab Efendi (ö. 1691) padişah hocası olarak tayin edilmişti.⁹ Bu dönemde şehzadeler sarayda kafes hayatı yaşadığı için, Sultan II. Süleyman'ın ancak tahta geçtikten sonra resmî hocası olmuştu. Arab-zâde Abdülvehhab Efendi, padişah hocalığı sıfatıyla her işe karışıp Sadrazam Fâzıl Mustafa Paşa ile arası bozulunca Rebûlâhir 1101/Ocak-Şubat 1690 tarihinde Medine'de oturmasına karar verilerek saraydan uzaklaştırıldı.¹⁰

Hoca Sadeddin Efendi gibi padişah hocalığı ile Şeyhülislâmlığı şahsında birleştirdiği için "câmiu'r-riyâseteyn" unvanıyla anılan Seyyid Feyzullah Efendi, talebesi Sultan II. Mustafa (1695-1703)'ya her konuda danışmanlık yapar ve bütün devlet işlerinde sözü geçerdi. Sultan II. Mustafa, tahta cülûs ettiği gün Erzurum'da sürgünde olan Feyzullah Efendi'ye bir mektup yazarak o zaman devlet merkezi olan Edirne'ye çağırılmıştı. 20 Ramazan 1106/4 Mayıs 1695'de Edirne'ye gelen Feyzullah Efendi'ye "hâce-i sultânîlik" vazifesi verilmişti.¹¹

1115/1703 senesindeki Edirne Vakası'ndan sonra katledilen Feyzullah Efendi'den sonra gelen padişah hocalarının isimleri bilinmemektedir.¹² Çünkü Sultan III. Ahmed (1703-1730)'den itibaren "muallim-i sultânî" unvanıyla resmen bir padişah hocası tayin edilmemiş, padişahlar özellikle hat sanatında devrin meşhur isimlerinden ders almışlardır.¹³ XVIII. asrın son yarısından itibaren de mülkiye sınıfından ve saraydaki hadım ağalarından bazı kişilerin padişah hocalığı yaptığı ileri sürülmektedir.¹⁴ Feyzullah Efendi'nin acı sonu, padişah hocalığının

⁷ Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-Ebrâr*, Bulak 1248, s. 609-610.

⁸ Naima Mustafa Efendi, *Tarih*, İstanbul 1280, IV, 71.

⁹ Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât*, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995, s. 265.

¹⁰ Defterdar Mehmed Paşa, a.g.e., s. 360.

¹¹ Silahdar Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1962, I, 29.

¹² Uzunçarşılı, *Saray*, s. 363.

¹³ Uzunçarşılı, *İlmiye*, s. 146.

¹⁴ Mouradgea D'ohsson, *Tableau general de l'empire Ottoman*, Paris 1790, IV, 7-8'den naklen Uzunçarşılı, *Saray*, s. 363.

da önemini kaybetmesine yol açmıştır.¹⁵

Sultan Abdülaziz (1861-1876), şehzadeliğinde kendisine hocalık yapan Hasan Fehmi Efendi (1795-1880)'ye 29 Ramazan 1278/30 Mart 1862 tarihli bir irâde-i seniyye ile "muallim-i sultânî" unvanını tevcih etmişti. 7 Muharrem 1285/30 Nisan 1868'de Şeyhülislâmlığa tayin edilen Hasan Fehmi Efendi, Hoca Sadeddin Efendi ve Fezullah Efendi'den sonra "câmiu'r-riyâseteyn" unvanını alan üçüncü zât oldu.¹⁶

II. Padişah Hocalığının Devlet Teşrifâtındaki Yeri

Padişah hocalarının devlet teşrifâtında nasıl bir konuma sahip oldukları kânunnâmeler ve teşrifât mecmualarında zikredilmiştir. Bunlardan ilki olan *Fatih Kânunnâmesi*'nde, ulemânın serdârı olan muallim-i sultânînin vezirler ve kadiaskerlerden önce geldiği belirtilmektedir.¹⁷ Burada padişah hocası ile Şeyhülislâm teşrifâtta eşit mevkide gibi görülmektedir. Nitekim resmî yazışmalarda padişah hocası ve Şeyhülislâm için aynı lakaplar kullanılmıştır.¹⁸ Aynı kânunnâmede padişah hocası oğullarının şehir emininin günlük 60 akçe ulûfe alacağı da kayıtlıdır.¹⁹ Fatih'in padişah hocalarına teşrifâtta bu kadar önemli mevki vermesi, ilim ve maârife duyduğu muhabbete bağlanmıştır.²⁰

Gelibolulu Mustafa 'Âlî (1541-1600) ise padişahların iltifatına bağlı olarak muallim-i sultânînin Şeyhülislâm'a üstünlük sağlayabileceğini zikretmektedir.²¹ Ayrıca padişah hocasından mülâzım olanların yevmî 25 akçe müderrislik veya 30 akçe kadılık alabileceğini de belirtmektedir.²² Bu gelenek, Kânûnî Sultan Süleyman (1520-1566)'ın hocası Hayreddin Efendi (ö. 1543)'den itibaren başlamıştı. Padişah hocasının oğullarının da Dâhil Medresesi ile müderrisliğe başlamaları aynı dönemde âdet olmuştu.²³ Önceleri 20 mülâzım veren padişah hocaları, yine Hayreddin Efendi'den başlayarak 25 mülâzım vermeye başlamışlardı.²⁴

Padişah hocalarını eserinde "Kânûn-ı muallimân-ı selâtin" başlığı altında anlatan Hezarfen Hüseyin Efendi (ö. 1691), bu zümrenin padişaha muallimlik yapması sebebiyle diğer devlet ricâline üstünlük sağladığını söylemektedir. Hoca Sadeddin Efendi gibi bazı padişah hocalarının Şeyhülislâmlara üstün gelebileceğini de zikretmektedir. Ancak Cinci Hoca gibi ilmî kabiliyeti düşük kişilerin de şanslarının yaver gitmesi sebebiyle şans ve şöhret sahibi olduklarına dikkat çekmektedir.²⁵

— — —

¹⁵ H. A. Gibb-Harold Bowen, *Islamic Society and the West*, London 1957, II, 90.

¹⁶ Mehmet İpşirli, "Hasan Fehmi Efendi", *DİA*, XVI, 320.

¹⁷ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*, İstanbul 1990, I, 318.

¹⁸ Akgündüz, *a.g.e.*, I, 330.

¹⁹ Akgündüz, *a.g.e.*, I, 325.

²⁰ Tayyar-zâde Ahmed 'Atâ, *Tarih*, İstanbul 1292, I, 69.

²¹ Bk. *Künhü'l-Ahbâr* (Fatih Devri), haz. A. Uğur-M. Çuhadar-İ.H. Çuhadar-A. Gül, Kayseri 1997, I, 529. Lutfi Paşa'nın *Âsâfnâme* adlı eserinde, padişah hocasının Şeyhülislâm'dan önce gelmesinin bir kânun olduğu zikredilmektedir (Bk. Akgündüz, *a.g.e.*, IV, 265).

²² *Künhü'l-Ahbâr*, I, 526.

²³ Mecdî Mehmed, *Hadâiku's-Şakâik*, İstanbul 1269, s. 440; Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi, *Süleymannâme*, Bulak 1248, s. 201.

²⁴ Nev'i-zâde 'Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmileti's-Şakâik*, İstanbul 1268, s. 248.

²⁵ Bk. *Telhîsü'l-Beyân fi Kavânin-i Al-i Osman*, haz. Sevim İlgürel, Ankara 1998, s. 201.

Padişah hocaları, başta bayramlaşma olmak üzere devlet teşrifâtındaki önemli merasimlere de katılırlardı. *Fatih Kânunnâmesi*'nde padişahın bayramlaşma sırasında hocasına karşı ayağa kalkacağı zikredilir.²⁶ XVII. asra âit diğer bir kânunnâmeye göre ise, bayram tebrikinde padişah tahta oturduğunda önce hocası el öper ve bu sırada padişah ayağa kalkardı.²⁷ Bugünkü anlayışla hocanın talebesinin elini öpmesi garip karşılanırsa da, o dönemde padişahın elini öpmenin yüksek derecedeki devlet ricâline mahsus bir uygulama olduğu unutulmamalıdır.

974/1566-67 senesi Ramazan Bayramının ilk gününde sabah tahta oturan Sultan II. Selim (1566-1574)'in huzuruna ilk olarak hocası Atâullah Efendi (ö. 1571) girmiş ve padişah tarafından hürmetle karşılanmıştı.²⁸

Sultan III. Mehmed'in Ocak 1595'deki cülûs merasiminde "padişah hocası" sıfatıyla önce Hoca Sadeddin Efendi biat etmişti.²⁹ Böylece padişah hocalarının cülûs merasimine de katıldıkları anlaşılmaktadır. Yine Osmanlı Devleti'nin resmî teşrifâtındaki eski bir kâide gereğince 4 Şaban 1002/25 Nisan 1594'de Hoca Sadeddin Efendi'ye bahar hilati verilmişti.³⁰

21 Zilkade 936/17 Temmuz 1530 tarihinde Kânûnî'nin oğulları Şehzâde Mustafa, Mehmed ve Selim'in sünnet merasimine cebecibaşı tarafından davet edilen Hayreddin Efendi, padişahın sol tarafına oturmuştu. Şeyhülislâm İbn Kemal (ö. 1534) ve Anadolu Kadiaskeri Kâdirî Efendi de padişahın sağında oturuyordu.³¹ Receb 946/Kasım-Aralık 1539 tarihinde Şehzâde Bayezid'in sünnet merasiminde ise Hayreddin Efendi bu defa padişahın sağında yerini almıştı.³² Padişah hocasının teşrifâttaki yüksek mevkii, verdiğimiz bu örneklerden de anlaşılmaktadır.

III. Padişah Hocalarının Geliri

Osmanlı padişahları, kendilerini yetiştiren hocalara yüksek maaş tahsis ettikleri gibi arpalık ve ihsanlar ile onların maddî bakımdan rahat bir şekilde yaşamalarını sağlamışlardır. Yavuz Sultan Selim, hocası Halîmî Efendi'ye günlük 200 akçe maaş yanında bazı vakıfların gelirini de vermişti.³³ Padişah hocasına Şeyhülislâm gibi 75 bin akçe geliri olan arpalık tahsis edilirdi.³⁴ Ayrıca padişah hocasının günlük yiyecek-içecek ihtiyacı da kânun gereği devlet tarafından karşılanırdı.³⁵ Mesela Sultan II. Süleyman, hocası Abdülvehhab Efendi'ye her gün 12 okka et, üç çift ekmek, 16 çift fodla ve ayda 15 okka pirinç, 30 okka sade yağ, 30 okka bal, 30 okka soğan, 30 okka tuz, 15 okka zeytinyağı, 8 okka kahve ve

²⁶ Akgündüz, *a.g.e.*, I, 327.

²⁷ *Nimetî Efendi Kânunnâmesi*, s. 64'den naklen Uzunçarşılı, *Saray*, s. 363.

²⁸ Selânikî, *Tarih*, I, 61.

²⁹ Münecimbaşı Ahmed Dede, *Câmiü'd-Düvel*, trc. Nedim, İstanbul 1285, III, 578; Hasan Beyzâde Ahmed Efendi, *Tarih*, haz. Nezihi Aykut, Ankara 2004, III, 429.

³⁰ Selânikî, *a.g.e.*, I, 364.

³¹ Hasan Beyzâde, *Tarih*, II, 96-97.

³² Uzunçarşılı, *Saray*, s. 363.

³³ Mecdî Mehmed, *a.g.e.*, s. 386; Koca Hüseyin, *a.g.e.*, II, 1024.

³⁴ Âlî, *a.g.e.*, I, 525.

³⁵ Padişah hocaları için, "Meûnetleri (Günlük yiyecek-içecek) taraf-ı saltanattan görülmek kânundur." denilmektedir (Bk. Hezarfen Hüseyin, *Telhisü'l-Beyan*, s. 201).

15 okka şeker verilmesini emretmişti.³⁶

Sultan II. Selim, hocası Atâullah Efendi'ye Vezir-i azam Ali Paşa'nın sarayını bağışlamıştı. Böylece Atâullah Efendi, yüksek derecedeki ulemâ içinde ilk defa saray sahibi olan zât olmuştu.³⁷ Günlük 250 akçe maaş tahsis edilen Atâullah Efendi'nin yiyecek-içeceği de fazlasıyla karşılanmıştı.³⁸

İki padişah devrinde padişah hocalığı sıfatını taşıyan Hoca Sadeddin Efendi, kendisine tahsis edilen gelirler ile devrinin en zengin kişilerinden biri haline gelmişti. Sultan III. Murad'ın tahta cülüsünde Hoca Sadeddin Efendi'ye "kânûn-ı kadîm" üzere altın ve akçe ihsan olunmuştu.³⁹ Ayrıca Hoca Sadeddin Efendi'ye mesken olmak üzere devlet hazinesinden Ayasofya yakınında bir saray hibe edilmişti.⁴⁰

Sultan III. Murad, bir gün oğlu Mehmed'e iki kıta haraç defteri vererek, "Bunları hocan Azmî Efendi'ye götür, ihtiyacına sarf etsin." demişti. Fakat Azmî Efendi bu zengin gelir kaynağını geri çevirince padişah, "Senin hocan kabul etmediyse benim hocam alır." diyerek defterleri Hoca Sadeddin Efendi'ye göndermişti.⁴¹ Hatta dış siyaset sahasında da yetkili olan Hoca Sadeddin Efendi'nin İstanbul'daki yabancı devletlerin elçilerinden bile hediye aldığı nakledilmektedir.⁴²

Sultan II. Osman'ın feci bir sona sürüklenmesine sebep olan hocası Ömer Efendi de zengin gelir kaynaklarına sahipti. Ömer Efendi'ye Sivas'ta padişaha âit olan hâs arazilerinden bir kısmı tahsis edilmişti.⁴³ Bu zengin gelir kaynağına rağmen Ömer Efendi'nin padişah hocalığı sıfatını kullanarak halktan rüşvet aldığı iddia edilmiştir.⁴⁴

Ancak bu konuda Ömer Efendi'den daha ileri giden "Cinci Hoca" lakaplı Hüseyin Efendi, haksız bir şekilde mal topladığı gibi kendisine büyük bir saray yapılması için hazineden 200 yük (yüz bin) akçe verilmesi hususunda Sultan İbrahim'in ferman çıkarmasını sağlamıştı.⁴⁵ Padişah hocalığı yanında Anadolu Kadiaskeri de olan Cinci Hoca, kadılıkları en fazla parayı veren kişiye satardı. Bu sebeple çıkan bir olayın Sultan İbrahim'e aksetmesi üzerine Anadolu Kadiaskerliğinden azledilmişti.⁴⁶ Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinden sonra cülüs bahşişi için borç istenen Cinci Hoca'nın rivayete göre üç bin kese parası çıkmıştı. Haksız bir şekilde kazandığı bütün mallarına devlet tarafından el konulan Cinci Hoca, Mihaliç'e sürgün edildi.⁴⁷

— — — —

³⁶ Uzunçarşılı, *Saray*, s. 362. Uzunçarşılı, bu bilgileri aldığı arşiv belgesinin bölümünü ve numarasını zikretmemiştir.

³⁷ 'Âli, *Künhü'l-Ahbâr* (II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed Devirleri), haz. Faris Çerçi, Kayseri 2000, s. 127.

³⁸ Selânikî, *Tarih*, I, 59.

³⁹ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devletinde Kazaskerlik", *Belleten*, LXI/232 (Aralık 1997), s. 626.

⁴⁰ Hasan Bey-zâde, *a.g.e.*, II, 252.

⁴¹ Selânikî, *Tarih*, II, 445-446.

⁴² Leslie Pierce, *Harem-i Hümayûn*, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul 1996, s. 299.

⁴³ Naima, *Tarih*, VI, 197; Silahdar Mehmed Ağa, *Tarih*, İstanbul 1928, I, 43.

⁴⁴ Bk. Hasan Bey-zâde, *a.g.e.*, III, 923.

⁴⁵ Naima, *Tarih*, IV, 75.

⁴⁶ Naima, *Tarih*, IV, 212.

⁴⁷ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, İstanbul 1280, II, 341; Naima, *Tarih*, IV, 337.

Sultan II. Mustafa'nın hocası olan Şeyhülislâm Feyzullah Efendi de, ne yazık ki devlet imkanlarını kullanarak kendisi ve ailesi için muazzam bir servet toplamıştı. Mesela Erzurum, Şam ve Halep gibi yerlerde geliri fazla olan mukâtaa arazilerini çocuklarına ve akrabalarına tahsis ettirmişti.⁴⁸

Görüldüğü üzere mal toplama hırsı, padişah hocalığı gibi yüksek bir ilmî makamda bulunanları dahi yanlış işler yapmaya sevk edebilmektedir. Halbuki padişahların hocalarına tahsis ettikleri gelirin, bu gibi girişimlere ihtiyaç bırakmadığı açıktır.

IV. Padişah Hocalarının Vazifeleri

Padişah hocaları, muallimlik yaptıkları şehzadenin tahta çıkmasından sonra da ders verme vazifesini devam ettirirlerdi. Fatih, ilmî sohbetler yapma amacıyla İstanbul'daki Sahn Medresesi Müderrisi Hatib-zâde'yi kendine hoca olarak tayin etmişti.⁴⁹ Muhtelif ilimleri tahsil için Fatih'in kendisine hoca tayin ettiği bu âlimler, her gün belirli bir saatte gelip ders okuturlardı.⁵⁰ Ancak padişah hocalarının her türlü devlet işlerine karışarak günlük siyasete de müdahale ettikleri görüldü.

XVII. asırda yazılan bir siyasetnâmede padişah hocalarının vazifeleri açıklanmıştır. Buna göre padişah hocası, padişahın müsait zamanlarında onu yetiştirmekle uğraşmalı; padişahı, peygamberlerin âdâbını, sultanların menkıbelerini incelemeye yöneltmeli; kitâbet ve imlâsındaki hataları, bozuklukları düzelterek nazım ve nesirde kudretli hale getirmeye, aruz veznini öğretmeye ve güzel beyitler ezberletmeye çalışmalıdır. Padişah hocasının tüm bunları yapabilmesi için tabii ki padişahın da ecdâdı Fatih ve II. Bayezid gibi ilim öğrenmeye hevesli olması gerekir. Bunun dışında padişah hocası, ilmiye mansıplarını genel gözetimi altında tutarak tümünün durumu hakkında bilgi edinmeli, bir mansıbın ehil olmayana verilmesi ihtimalinde kimsenin hatırını gözetmeyip hak eden kişiyi gizlice padişaha bildirmelidir. Padişah da ulemâ ile ilgili önemli bir iş arz edildiğinde hocasına ve diğer yüksek derecedeki ulemâya danıştıktan sonra karar vermelidir. Yine padişah hocası, vezirlerin ve beylerin bazı durumlarını öğrendiğinde gecikmeden padişaha arz etmelidir. Vezir-i azamın dine ve devlete zararlı bazı vaziyetlerini gördüğünde "Velinimetimdir, beni hocalık mansıbına o getirmiştir." diyerek hatırını gözetmemeli ve padişahı haberdar etmelidir.⁵¹

Kânûnî'nin hocası Hayreddin Efendi, ilmiye mensupları arasında kabiliyetli gördüğü kişilerin yükselmesine çalışır ve onlara her türlü yardımda bulunurdu. Bunun için müderris ve kadılar, daha üst mertebeye tayin edilmek amacıyla Hayreddin Efendi'ye müracaat ederlerdi.⁵²

Sultan II. Selim'in hocası Atâullah Efendi, ulemâ arasında seçkin bir mevki kazanmıştı ve vezirler kendisiyle istişare ederlerdi. Sadece ilmiye değil seyfiye ve kalemiye sahalarında yapılacak bir tayin için bile Atâullah Efendi'nin görüşü

⁴⁸ Defterdar Mehmed Paşa, a.g.e., s. 785.

⁴⁹ Mecdi Mehmed, a.g.e., s. 167.

⁵⁰ Halil İncalcık, "Mehmed II", İA, VII, 534.

⁵¹ Bk. *Hırzû'l-Mülûk, Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, haz. Yaşar Yücel, Ankara 1988, s. 191-192.

⁵² 'Atâî, a.g.e., s. 440.

alınırdı.⁵³ Cemâziyelâhir 974/Kasım-Aralık 1566 tarihinde Anadolu ve Rumeli Kadiaskerlerinin azledilerek yerlerine yeni tayin yapılması, Atâullah Efendi'nin etkisiyle olmuştu.⁵⁴ Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi (1490-1574)'ye karşı bile üstünlük sağlamaya çalışan Atâullah Efendi, onun muhalifi olan Birgivi Mehmed Efendi (1523-1573) adına Birgi'de bir medrese inşâ ettirmişti.⁵⁵

Talebesi Sultan III. Murad'ın tahta çıkmasıyla büyük bir güç kazanan Hoca Sadeddin Efendi, padişahın müsteşarı kılındığı gibi ilmiye tayinleri için hazırlanan silsilenin bilgisi dahilinde düzenlenmesi ferman ile emredilmişti.⁵⁶ Bu şekilde Şeyhülislâm'ın önüne geçerek ulemâya âit bütün işlerde yetkili sayılan Hoca Sadeddin Efendi, devlet işlerine dair herhangi bir meselede danışmak üzere padişah tarafından davet edilir ve görüşü alınır.⁵⁷ 18 Şevval 995/21 Eylül 1587'de Ejderhan'ın fethi meselesinin görüşüldüğü Üsküdar'daki meşveret meclisine Sadrazam Siyavuş Paşa (ö. 1601) ile beraber Hoca Sadeddin Efendi de katılmıştı.⁵⁸

Sultan III. Mehmed de Muharrem 1004/Eylül 1595 tarihinde Hoca Sadeddin Efendi ile bütün devlet meselelerini ve bu arada yeni çıkılacak sefer hazırlıklarını görüşmüştü.⁵⁹ Bizzat III. Mehmed, bu gibi meselelerde görüşülecek en doğru kişinin Hoca Sadeddin Efendi olduğunu Vâlide Sultan'a söylemişti.⁶⁰ Sultan III. Mehmed ile beraber 1596 senesinde Eğri Seferine katılan Hoca Sadeddin Efendi, askerin dağıldığı esnada padişahın yanından ayrılmayarak zaferin kazanılmasını sağlamıştı.⁶¹ Bu olaydan bahseden diğer bir kaynakta, Eğri Seferinde Hoca Sadeddin Efendi'nin şeyhler ve seyyidler ile beraber Peygamberimiz sancağı önünde Fetih sûresini okuduğu zikredilmektedir.⁶²

Devrin sadrazamlarından Koca Sinan Paşa (ö. 1596) da Sultan III. Mehmed'e sunduğu bir telhiste, yevmiyesi 500 akçe olan Maraş Kadılığına Eyüp Şah Sultan Medresesi Müderrisi 'Abbûdî'nin tayini hakkında Hoca Sadeddin Efendi ile görüştüğünü bildirmektedir.⁶³ Hoca Sadeddin Efendi'nin padişah hocalığı döneminde ulemânın işlerini adâletle görerek ilmiye makamlarına hak eden kişileri getirdiği ve kimseyi incitmediği de ifade edilmektedir.⁶⁴ Ancak bunun tam aksi bir görüş beyan eden Gelibolulu 'Âlî, Hoca Sadeddin Efendi'nin layık olmayan kişileri müderrisliğe tayin ettirdiğini ve kadiaskerlerin ona danışmadan bir mansıp veremediğini ileri sürmektedir.⁶⁵ Bu gibi tenkitlerin artması üzerine Eğri Seferi dönüşünde hocalıktan çıkarılan Sadeddin Efendi'nin ne ulemâ işlerine ve

⁵³ 'Atâî, a.g.e., s. 150.

⁵⁴ Selânikî, a.g.e., I, 52.

⁵⁵ 'Atâî, a.g.e., s. 345.

⁵⁶ Hasan Bey-zâde, a.g.e., II, 252.

⁵⁷ Hasan Bey-zâde, a.g.e., II, 417.

⁵⁸ Selânikî, a.g.e., I, 191.

⁵⁹ Selânikî, a.g.e., II, 513.

⁶⁰ Selânikî, a.g.e., II, 555.

⁶¹ Naima, Tarih, I, 150.

⁶² Bk. Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, Tarih, haz. Ziya Yılmaz, Ankara 2003, I, 164.

⁶³ Bk. Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri, haz. Halil Sahillioğlu, İstanbul 2004, s. 133.

⁶⁴ Mehmed b. Mehmed er-Rûmî, Tevarih-i Âl-i Osman, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, nr. 300, vr 76b.

⁶⁵ 'Âlî, Mevâidü'n-Nefâis fi Kavâidi'l-Mecâlis, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1978, I, 108.

ne de devlet işlerine karışmaması istenmişti.⁶⁶

Sultan I. Ahmed'in hocası Mustafa Efendi'nin de "müsteşâr-ı devlet" ve "mürettib-i ulemâ" olarak Şeyhülislâmlara üstünlük sağladığı belirtilmektedir.⁶⁷ Bu şekilde büyük sorumluluklar yüklenen Mustafa Efendi, Şeyhülislâm ve kadıaskerlerle iyi geçinmiş ve kimseyi de incitmemişti.⁶⁸ Rebiülevvel 1013/Ağustos 1604'de Mustafa Efendi'nin tavsiyesiyle Lala Mehmed Paşa (ö. 1606) vezir-i azam ve serdâr-ı ekrem tayin edilmişti.⁶⁹

Sultan II. Osman da 16 Receb 1027/9 Temmuz 1618 tarihli bir ferman ile hocası Ömer Efendi'nin ilmiye tayinlerinde tek yetkili olduğunu bildirmiş ve Şeyhülislâm Hoca-zâde Esad Efendi (1570-1625)'ye sadece fetva vazifesini bırakmıştı.⁷⁰ Bu ferman ile Şeyhülislâm'ın önüne geçen Ömer Efendi, din ve devlet işlerinde padişaha müsteşarlık yapan, saltanat sırlarının emanet edildiği imtiyazlı bir mevkie sahip oldu.⁷¹ Ayasofya Câmii'nde bir vâiz iken devletin en kudretli isimlerinden biri haline gelen Ömer Efendi, Sultan II. Osman ile beraber 21 Mayıs 1621'de başlayan Leh (Polonya) seferine katılmıştı. Eylül 1621'de Hotin sahrasına varıldığında Ömer Efendi, Rumeli Kadıaskeri Ali Efendi, He-kimbaşı İsa Efendi ve orduda bulunan şeyhler beraberce Sancağ-ı Şerif yanında Fetih sûresini okumuşlardı.⁷² Daha önce Hoca Sadeddin Efendi'nin de aynı şeyi yaptığı düşünüldüğünde, padişah hocalarının orduyla beraber sefere katılmalarının vazifeleri gereği olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sultan İbrahim'in hocası olan Cinci Hoca da başta ilmiye tayinleri olmak üzere devletin bütün işlerine karışmayı vazifesi sayardı. Bu dönemde devleti uzun bir süre uğraştıran Girit Seferi, Cinci Hoca ve Yusuf Paşa'nın isteğiyle başlamıştı.⁷³ Mimarbaşı tayininde bile Cinci Hoca'nın etkisi olurdu. Topkapı Sarayı içindeki Sepetçiler Kasrı'nın mimarı olan Kasım Ağa (ö. 1660), Cinci Hoca'nın himmetiyle mimarbaşılığa tayin edilmişti.⁷⁴

Sultan IV. Mehmed'in ilk dönemlerinde padişah hocalığı yapan Reyhan Ağa, İstanbul'a karşı isyan bayrağını açan İbşir Paşa'ya elçi olarak gönderilmişti. 8 Rebiülevvel 1065/16 Ocak 1655 tarihinde İzmit'te bulunan İbşir Paşa'ya vezir-i azamlığa tayini hakkındaki hatt-ı hümayûnu teslim eden Reyhan Ağa, iki tarafın arasını bulduktan sonra tekrar İstanbul'a dönmüştü. Padişahın annesi Turhan Vâlide Sultan (ö. 1683) da Reyhan Ağa'ya çok güvenir ve ona her konuda danışırdu.⁷⁵ Sultan IV. Mehmed'in yetişkinlik çağındaki hocası olan Vâni Mehmed Efendi (ö. 1685) de çeşitli devlet meselelerini görüşmek üzere padişah huzurunda toplanan meşveret meclislerine katılırdı.⁷⁶ 1683'deki II. Viyana Ku-

⁶⁶ Naima, *Tarih*, I, 167.

⁶⁷ Hasan Bey-zâde, *Tarih*, III, 905.

⁶⁸ Mehmed b. Mehmed er-Rûmî, *a.g.e.*, vr 83b.

⁶⁹ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1988, III/1, 91.

⁷⁰ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, I, 397.

⁷¹ 'Atâî, *a.g.e.*, s. 729.

⁷² Topçular Kâtibi Abdülkadir, *Tarih*, II, 740.

⁷³ Naima, *Tarih*, IV, 164.

⁷⁴ Naima, *Tarih*, IV, 109.

⁷⁵ Naima, *Tarih*, VI, 35-36.

⁷⁶ Abdurrahman Paşa, *Vekayinâme*, Bayezid Ktp., Nâdir Eserler, nr. 5154, vr 141b.

şatmasına da Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile beraber katılan Vâni Mehmed Efendi, seferin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine padişahın yanından uzaklaştırılarak Bursa'nın Kestel köyündeki çiftliğine gönderilmişti.⁷⁷

Sultan II. Süleyman'ı zevk ve eğlence düşkünü kişilerin hilelerinden koruma amacıyla muallim-i sultânîliğe tayin edilen Abdülvehhab Efendi, her gün huzura girip ders verirdi.⁷⁸ Ancak aslı vazifesi olan padişaha ders verme dışında Abdülvehhab Efendi de selefleri gibi bütün devlet işlerine karışırdı. Mesela Receb 1099/Mayıs 1688 tarihinde Abdülvehhab Efendi'nin aracılığıyla Basra Valiliğine vezâret payesiyle Defterdar Hüseyin Efendi tayin edilmişti.⁷⁹ Sultan II. Süleyman'ın Haziran 1689'da çıktığı Macaristan seferine katılan Abdülvehhab Efendi, ordunun konakladığı yerlerde yine padişaha ders vermeye devam etmişti.⁸⁰

XIX. asırda bile padişah hocalarının devlet meselelerinde görüş beyan etme geleneği devam etmişti. Kırım Savaşı'ndan önce medrese talebelerinin çıkardığı isyan sebebiyle bazı vekillerin değiştirilmesini isteyen hocası Akşehirli Ömer Efendi (ö. 1851)'ye Sultan Abdülmecid (1839-1861), "Hoca Efendi, Hoca Efendi! Bir takım eslâfın sözüyle vekil azledip değiştirirsek bu devleti idare edemeyiz." demişti.⁸¹

Sultan Abdülaziz'in hocası Hasan Fehmi Efendi, 1863'de padişahın maiyetinde Mısır gezisine katılarak orada kılınan Cuma namazında hatibin okuduğu Arapça hutbeyi hazırlamış ve Ezher ulemâsından Şeyh İbrahim es-Sekkâ ile ilmî sohbetler yapmıştı.⁸² 1867'deki Avrupa gezisinde de Hasan Fehmi Efendi "muallim-i şehriyârî" sıfatıyla Sultan Abdülaziz'e refakat etmişti.⁸³ Önceki muallim-i sultânîler padişah ile beraber sefere giderlerken, Hasan Fehmi Efendi, XIX. asırda dostluk gezilerine katılmıştır.

SONUÇ

Menşei eski çağlara kadar uzanan hükümdar hocalığı geleneği, Osmanlı Devleti'nde büyük itibarı olan bir ilmiye makamı şeklinde devam etmiştir. Osmanlı padişahları, ilim ve maarife verdikleri önemi, hocalarına karşı gösterdikleri hürmet ve muhabbetle ifade etmişlerdir. Hz. Ali'ye atfedilen "Bana bir harf öğretenin kırk yıl kölesi olurum." sözü, Osmanlı padişahlarının hocalarında tam manasıyla tecelli etmiştir. Padişahlar, kendilerini yetiştiren hocaları maddî zenginlik içinde yaşattıkları gibi bütün devlet işlerinde müşavirleri olarak kullanmışlardır. Aynı zamanda padişah hocaları, Hoca Sadeddin Efendi örneğinde görüldüğü üzere Osmanlı ilmiye teşkilatında düzenleyici ve kontrol edici bir işlev de üstlenmişlerdir.

Padişah hocalarına verilen önem, İslâm'ın ilim ve ilim adamları hakkındaki teşvik edici emirlerinin Osmanlı padişahları tarafından çok iyi anlaşıldığını da

⁷⁷ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyü'l-Fuzelâ*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, I, 581.

⁷⁸ Defterdar Mehmed Paşa, a.g.e., s. 265.

⁷⁹ Defterdar Mehmed Paşa, a.g.e., s. 289.

⁸⁰ Silahdar, *Tarih*, II, 429.

⁸¹ Fatma Âliye, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*, haz. Metin Hasırcı, İstanbul 1994, s. 122.

⁸² Ahmed Refik, "Osmanlı Şeyhülislâmları", *İlmiye Salnâmesi*, İstanbul 1334, s. 601.

⁸³ Ahmed Lutfi Efendi, *Tarih*, haz. Münir Aktepe, Ankara 1993, XI, 108.

göstermektedir. Günümüzdeki devlet adamlarının da kendilerini yetiştiren hocalara karşı gösterecekleri saygı, yeni yetişen nesillerin örnek alacağı bir davranış olacaktır.

Kaynaklar:

- » Abdurrahman Paşa, *Vekayinâme*, Bayezid Ktp., Nâdir Eserler, nr. 5154.
- » Ahmed Lutfi Efendi, *Tarih*, haz. Münir Aktepe, XI, Ankara 1993.
- » Ahmed Refik, "Osmanlı Şeyhülislâmları", *İlmiye Salnâmesi*, İstanbul 1334.
- » Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*, I, İstanbul 1990.
- » Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât*, haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995.
- » Fatma Âliye, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*, haz. Metin Hasırcı, İstanbul 1994.
- » Gelibolulu Mustafa 'Âlî, *Kühû'l-Ahbâr* (Fatih Devri), haz. A. Uğur-M. Çuhadar-İ. H. Çuhadar-A. Gül, I-II, Kayseri 1997; (II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed Devirleri), haz. Faris Çerçi, Kayseri 2000.
- » -----, *Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâidi'l-Mecâlis*, haz. Orhan Şaik Gökyay, I-II, İstanbul 1978.
- » Gibb, H. A.-Bowen, Harold, *Islamic Society and the West*, I-II, London 1957.
- » Hasan Bey-zâde Ahmed Efendi, *Tarih*, haz. Nezihî Aykut, I-III, Ankara 2004.
- » Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân fî Kavânîn-i Al-i Osman*, haz. Sevim İlgürel, Ankara 1998
- » *Hırzû'l-Mülûk, Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, haz. Yaşar Yücel, Ankara 1988.
- » İnalçık, Halil, "Mehmed II", *İA*, VII.
- » İpşirli, Mehmet, "Osmanlı Devletinde Kazaskerlik", *Belleten*, LXI/232 (Aralık 1997).
- » -----, "Hasan Fehmi Efendi", *DİA*, XVI.
- » Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-Ebrâr*, Bulak 1248.
- » -, *Süleymannâme*, Bulak 1248.
- » Kâtip Çelebi, *Fezleke*, I-II, İstanbul 1280.
- » Koca Hüseyin Efendi, *Bedâiü'l-Vekâyi*, I-II, Moskova 1961.
- » *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, haz. Halil Sahillioğlu, İstanbul 2004.
- » Mecdî Mehmed, *Hadâiku's-Şakâik*, İstanbul 1269.
- » Mehmed b. Mehmed er-Rûmî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, nr. 300.
- » Mehmed Neşrî, *Neşrî Tarihi*, haz. Mehmet Altay Köymen, I-II, Ankara 1983.
- » Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, I-IV, İstanbul 1308-1316.
- » Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Câmiü'd-Düvel*, trc. Nedim, III, İstanbul 1285.
- » Naima Mustafa Efendi, *Tarih*, I-VI, İstanbul 1280.
- » Nev'î-zâde 'Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti's-Şakâik*, İstanbul 1268.
- » Pierce, Leslie, *Harem-i Hümâyûn*, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul 1996.
- » Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih*, haz. Mehmet İpşirli, I-II, Ankara 1999.
- » Silahdar Mehmed Ağa, *Tarih*, I-II, İstanbul 1928.
- » -, *Nusretnâme*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, I, İstanbul 1962.
- » Solak-zâde Mehmed Hemdemî, *Tarih*, haz. Vahid Çabuk, I, Ankara 1989.
- » Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-Fuzelâ*, haz. Abdülkadir Özcan, I-II, İstanbul 1989.
- » Tayyar-zâde Ahmed 'Atâ, *Tarih*, I, İstanbul 1292.
- » Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, *Tarih*, haz. Ziya Yılmaz, I-II, Ankara 2003.
- » Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988.
- » -----, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara 1988.
- » -----, *Osmanlı Tarihi*, I-IV, Ankara 1988.
- » Ünver, Süheyl, *Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul 1946.